

ФОРМУЛЕ УЧТИВОСТИ У СРПСКОМ СЕКРЕТАРУ (1802) АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА

У раду су анализиране формуле учтивости у обрасцима службених и приватних писама у *Српском секретару*, руководству за писање пословно-правних докумената и службених и приватних писама. Дело је по угледу на сличне приручнике онога времена објавио Атанасије Стојковић 1802. године у Будиму на славеносрпском језику под насловом Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣша писма, Квѣте, Облѣгацѣе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. Имао је у виду, како у предговору наглашава, и Краткое сочиненіе w приватныхъ и публичныхъ дѣлахъ, рускословенским писан приручник Алексија Везилића из 1785. године, са којим бити ће вршено поређење. Формуле ословљавања и потписи анализирани су са становишта семантике, структуре и етимологије. Семантика и структура прилагођене су социјалној хијерархији (владари, племићи, службеници, верски поглавари различитих конфесија и др.) и степену присности и поштовања адресата (пријатељи, родитељи). Језичке одлике и порекло лексике у формулама учтивости одражавају руски културни утицај и утицај немачког и латинског као језика администрације у Хабзбуршкој монархији.

Кључне речи: формуле учтивости, *Српски секретар*, А. Стојковић, језичке одлике, етимологија, културни утицај.

1. Под формулама учтивости подразумевају се устаљени, шаблонизовани изрази и синтагматски спојеви којима се отпочиње, води и завршава усмена или писана комуникација, а чија је сврха указивање поштовања саговорнику и истицање сопственог познавања етикетије ради постизања одређеног циља. Учтивост је социјална, културом одређена категорија чије испољавање зависи од хијерархије у друштву, као и од социјалне и генерацијске дистанце и степена блискости учесника у комуникацији, те су самим тим језичка средства за исказивање учтивости разноврсна и променљива, што је предмет проучавања социолингвистике и прагматике.³

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451- 03-66/2024-03).

³ О овим проучавањима из синхроне равни и у оквиру усмене комуникације уп. нпр. Јоцић,

1.1. Етикеција у писаној комуникацији, у пословним и приватним писмима, временом се мењала у оквиру старијег и млађег епистоларног модела. Сложенији, старији епистоларни модел одговара дипломатичком обрасцу средњовековних пословноправних докумената, повеља и писама,⁴ а једноставнији, млађи модел, зачет је у 11. веку, да би током 15–16. века постао сасвим обичан у Европи, и у начелу је у употреби и данас (Бјелаковић, 2020: 104). Његову структуру чине: 1) увод (са главом – датумом и адресом адресанта, која није обавезна; са адресом адресата, поздравном формулом и разлогом за писање), 2) тело писма са разрадом разлога за писање и очекиваним циљем и 3) крај (потпис – са локацијом, која се јавља факултативно, и опросттајна формула) (Бјелаковић, Нинковић, 2020: 465; Бјелаковић, 2020: 105). Познато је да је код Срба у Јужној Угарској у првој половини 18. века био у примени млађи тип епистоларног дискурса и да се у почетним и завршним деловима таквих писама, чешће јављају „убичајене формуле из црквеног језика”, чак и када је он био у узмицању у другим сферама употребе (Ивић, 1998: 164–165), са циљем да се постигне узвишеност израза (Ивић 1998: 165; Бјелаковић, 2020: 214–215; Бјелаковић, Нинковић, 2020: 475; Бјелаковић, Зорић, 2021: 400).

1.2. Са јачањем грађанске класе идући ка крају 18. века, расла је потреба за писаном пословном и приватном комуникацијом са представницима различитих друштвених кругова, а тиме и за приручницима за писање писама. Ова врста публикације имала је велики практични значај у Европи тога времена, о чему сведочи и Атанасије Стојковић у предговору свога *Секретара* (1802: I),⁵ па се тако 1785. године, *в ползу славеносербскија јуности* – како у поднаслову стоји, у Бечу појавио на рускословенском и немачком језику писан приручник Алексија Везилића⁶ *Краткое сочинение в частныхъ и публичныхъ дѣлахъ*.

2011; Милосављевић, 2020 и тамо дату литературу.

⁴ Овај модел, чије су основе у античкој реторици, а почеци употребе у староримским формуларима за писање службених писама (Бјелаковић 2020: 103), био је у српској култури у употреби дуже него другде у Европи (Бјелаковић, Нинковић, 2020: 464).

⁵ Овом приликом нећемо се бавити утврђивањем страног узора који је вероватно коришћен приликом писања *Секретара*, али у његовом другом делу А. Стојковић препоручује књиге немачких аутора, барона Книге и проф. Прашког универзитета Мајкснера, о процени различитих типова личности и о опхођењу са њима, за које наглашава да би их требало „на наш српски језик превести“ (1802: 45).

⁶ Алексије Везилић (1753, Стари Кер, данашње Змајево у Бачкој – 1792, Нови Сад) један је од првих српских класицистичких песника и први преводилац Хорација. Након студија права у Бечу, био је на дужности проинспектора неунитатских православних српских и румунских школа у Великовардинском дистрикту. Објавио је за живота *Краткоје сочињеније о приватних и публичних дјелах* 1785. и прву збирку песама код Срба *Краткоје написаније о спокојној живнји* 1788. у Бечу. Приписује му се и *Речник мали*, који је Стефан Новаковић штампао 1793. у Бечу без података о ауторству. Умро је у сиромаштву у дому познатог мецене

Угледајући се на Везилићево дело, чије је друго издање објављено у Бечу већ 1792. године (Везилић, 2015: 12), Атанасије Стојковић⁷ штампао је 1802. године у Будиму, на 535 страна, књигу *Сербскій секретарь или Руководство како сочинявати различнѣша писма, Квѣте, Облѣгацѣ, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр.* Текст је, како наводи у предговору, поправио, допунио и издао само на славеносрпском језику сматрајући да за Славеносрбе треба писати славеносрпски, а не славенски, тј. рускословенски (Стојковић, 1802: 3).⁸ Објављивање оваквих приручника за писање писама и докумената настањено је и касније (уп. Раичевић, 1862).

1.3. За разлику од Везилићевог *Кратког сочињенија* из 1785. године, које готово у потпуности има практичан карактер, пошто даје примере приватних и пословних писама са посебним одељком о титулама,⁹ *Српски секретар* А. Стојковића (1802) има елементе уџбеника за састављање приватних и пословних писама и докумената. Састоји се из увода и три дела. У уводном делу (1–11) говори се, између осталог, о историји и сврси писања. Први део (12–30) упознаје читаоца са општим правилима писања – састави треба да су кратки, јасни, свеобухватни, писани у складу са правописним правилима,¹⁰ читко и уредно, у чему се такође огледа учтивост и поштовање адресата. Други, централни и најобимнији део књиге, посвећен је писмима¹¹ (31–442) и састоји се из шест одељака. Први одељак (31–46) доноси дефиницију писма, преглед двадесет врста писама према садржини (захвалнице, молбе, трговачка, љубавна писма итд.) и општа правила којих се треба држати при њиховом писању, као што су учтивост, смиреност и кроткост.

Давида Рацковића (Везилић, 2015: 9–12).

⁷ Атанасије Стојковић (1773, Рума – 1832, Харков) био је српски писац и научник, руски академик, професор и ректор универзитета у Харкову, писац прве књиге из физике, тј. природописа на славеносрпском језику (*Фисика*, 1801–1803, у три тома), писац првог романа у новијој српској историји (*Аристид и Наталија*, 1801), као и преводилац *Новог завета* на славеносрпски (Николић, 2014: 555–557).

⁸ Рускословенски се почетком 19. века повлачио из употребе осим у језику цркве, богослужбеном и административном (Ивић, 1998: 169).

⁹ После кратког предговора А. Везилић у првом делу доноси премере више типова приватних и пословних писама – уговора, погодби, облигација, рачуна, реверса, разрешеница, путовница, пуномоћја, даровница, сведочанстава, тестамената (2015: 27–101); у другом – примере молби административним телима и појединцима (103–123); у трећем – примере писама (125–259); док је четврти део попис титула при обраћању лицима различитог статуса у друштву, као и у западној и источној цркви (261–321). Књига се завршава моралним поукама и трима одама (Везилић 2015: 323–367).

¹⁰ На овом месту А. Стојковић износи своје ставове о ћириличном писму свога доба и залаже се за неписање појединих слова (1802: 17–24). О месту и значају тих ставова у преддуковском времену в. нпр. Младеновић, 1967: 175–179.

¹¹ А. Стојковић користи синониме *писмо, посланије, посланица, књига* (1802: 31).

Други одељак (47–55) представља делове писма у складу са тадашњом европском праксом, а трећи (56–64) и четврти (63–71) дају практичне савете о савијању, печатењу, адресирању и слању писама, као и о прибору за писање. Пети одељак посвећен је *титулатури* (72–100),¹² односно ословљавању примаоца у складу са пореклом, друштвеним статусом и занимањем, и у њему је пописано преко 50 звања и занимања световњака и свештених лица западне и источне цркве. У шестом одељку (103–430) дати су примери двадесет типова приватних и пословних писама. Трећи део (443–527) доноси општа правила састављања и примере петнаест типова докумената (тестамент, даровница, уговор, молба, пуномоћје итд.), за чијим се писањем може указати потреба. *Секретар* се завршава тројезичним (немачко – француско – славеносрпским) пописом имена градова и места, месеци и календарских антропонима (529–535).

1.4. Предмет овог рада је анализа формула учтивости у кореспонденцијским клишеима понуђеним у приручнику Атанасија Стојковића Србској секретару. Формуле ословљавања и потписи анализирани су са становишта семантике, структуре и етимологије. Циљ је установити на који начин су семантика и структура формула учтивости прилагођене социјалној хијерархији (владари, племићи, службеници, верски поглавари различитих конфесија и др.) и степену присности и поштовања адресата (званичници, пријатељи, родитељи). Због историјских и културних околности у којима су живели Срби крајем 18. и у 19. веку и чињенице да је А. Стојковић пишући *Српског секретара* имао пред собом приручник Алексија Везилића на рускословенском¹³, пошло се од претпоставке да језичке одлике и порекло лексике у формулама учтивости одражавају руски културни утицај и утицај немачког и латинског као језика администрације у Хабзбуршкој монархији, што на први поглед сугеришу и контактни синоними, где се уз рускословенске појављују немачки и латински термини.

2. Формулама учтивости посвећен је пети одељак Различје и образъ Титулатуры (Стојковић, 1802: 72–100), другог дела приручника. Како је учтиво опхођење најнепосредније везано за статус у друштву, дат је преглед титула,¹⁴ а затим и изрази који уз њих иду у писму: у обраћању примаоцу

---

¹² Уп. Михајловић, 1974: 637: титулатура[а] (1805) – 'пуни наслов, пуна титула' < нем. Titulatur. У значењу 'почасни породични или сталешки назив; заглавље, наслов' А. Стојковић користи германизам *титло*, а А. Везилић – *титула*, латинског порекла (уп. Михајловић 1974: 636–637, *титл(а)*, *титло*, *титул(а)*, нем. Titel, лат. titula).

¹³ О језичким особинама Везилићевог приручника в. Берић, 1968 и Везилић, 2015: 14–15. Примери из *Сочињенија* биће у даљем тексту навођени према транскрибованом издању.

¹⁴ Учтивост налаже да се адресату обратимо титулом коју има, тј. са свешћу о његовом месту и

на почетку писма,¹⁵ у самом писму,¹⁶ у потпису или опроштајној формули,¹⁷ и у адреси.¹⁸ Женама се при адресирању пише достојанство мужа или, ако нису удате, оца (исто: 72–76). Примери учтивог обраћања¹⁹ дати су после ових начелних упутстава у опадајућем низу титула: од цара и нижих владара, преко носилаца војних чинов и представника администрације – до простог човека, од професора доктора – до ученика ниже школе, од папе и патријарха – до монаха, с тим што су адресе, осим на рускословенском, дате и на немачком, као и на француском или латинском језику (исто: 76–100).²⁰

значају у друштву. Што је адресат вишег ранга, то је структура поздравне формуле сложенија и укључује осим именовања титуле (*краљ, књаз, граф* итд.) један или више придева, обично у књишкој форми суперлатива (Всепресвѣтлѣишии, Великомошћѣишии Краљ, Сиятелнѣишии Князь, Высокородный Графъ, итд.).

¹⁵ То је Титулатура привѣтствїя и пише се у два реда, при чему је у првом титула достојанства, а у другом титула односа. Цару и краљу пише се Всемилостивѣишии, књазу, херцогу, графу, барону – Милостивѣишии, осталима – Высокопочитаемый, почитаемый, сердечный, любезный, усердный, любимый, драгїи, дражайшии 74.

¹⁶ Уместо читаве титуле може се у телу писма писати само *Ви* или се нпр. уместо Высокопреосвященѣишии пише Ваше Высокопреосвященство.

¹⁷ Потпис или покорност одражава однос пошиљаоца према примаоцу писма. Цару или краљу пише се – всенижайшепокорнѣишии, а даље према достојанствима: всенижайшии, најнижайшии, покорнѣишии, преданнѣишии, ко услугама готовѣишии. Када се пише цару или кнезу може се додати и Рабъ. Ако особа већег достојанства пише нижем од себе, ту је избор слободнији. Архиепископу или епископима свакако треба да се у потпису напише благожелателнѣишии, а нижем свештенству овако се не пише.

¹⁸ Нпр: Его Кралевскому Высочеству, пресвѣтлѣишему Князу и Государю, Государю N. Кралев. Принцу Хунгарскому, Боемскому, Ерхерцогу Аустрїискому; Сиятелнѣишему Князу и Государю, Государю N. или Его Княжескому Сиятелству Госу. Госу. N. итд. Познаницима и пријатељима пише се уз адресу: высокопочитаемый, сердечный, любезнѣишии друже, а само виши може нижем писати дражайшии, драгїи – иначе то није прикладно.

¹⁹ Пример једног модела учтивог обраћања у свим деловима писма и у адреси изгледа овако (79–80):

На Мирскога Курфѣршта.

Привѣтствїе. Пресвѣтлѣишии Курфѣрштъ | Милостивѣишии Курфѣрштъ и Государь!

У Писму. Ваше Сиятелство.

Подпись. Покорнѣше-подданнѣишии.

Надпись. Пресвѣтлѣишему Князу и Государю, Государю N. Святѣя Римскїя Имперїи Курфѣршту.

Следи превод адресе на немачки и француски језик.

²⁰ Оваквим начином представљања титула А. Стојковић је додатно систематизовао примере учтивог обраћања које је на рускословенском и немачком дао А. Везилић (2015: 261–321), навевши у првом и другом одељку владарске и грађанске, а затим и свештеничке титуле са именицом која их замењује у телу писма или придевом у титули односа, па у трећем одељку – неколико титула односа, у четвртном – титуле високих достојанственика, у петом – пригодне опроштајне формуле, да би у шестом одељку дао преглед адреса почев од највиших титула, до чланова породице.

3. Семантичка анализа формула учтивости обухвата анализу именица и придева – у поздравним формулама, у телу писма, у опроштајним формулама и адресама – који се разликују у зависности од друштвеног положаја примаоца и пошиљаоца и врсте писма.

3.1. У оквиру анализе именица биће најпре представљене титуле и друге именице које се тичу примаоца, а јављају се у поздраву у титули односа (*государ, господин...*) и у телу писма (*величество, височество, високоблагородије...*), а затим и именице које се могу наћи у покорности (*раб, слуга, син*), уз потпис пошиљаоца.

3.1.1. А. Стојковић (1802: 72) титуле дели на титуле достојанства (наследне, господске или грађанске, свештеничке), титуле наука стечене образовањем и титуле односа, које показују присност са адресатом. Формуле учтивости заправо иду уз одређену титулу, односно статус у друштву, што ће се видети у даљем тексту.

3.1.1.1. У *Секретару* су побројане следеће наследне, племиће титуле:²¹ Кесарь 76 / Императорь 76 'цар', Принць 77 / Ерцхерцогъ 77 'надвојвода, принчевска титула', Краль 78, Курфѣрштъ 79 'кнез који је имао право да бира цара', Князь 80 'врховни поглавар, наследни владалац мање државе', Херцогъ 80 'војвода', Маркграфъ 80 'немачки гроф који је управљао марком', Ландграфъ 80 'титула владаоца у старој немачкој држави', Графъ 80 'племићка наследна титула', Баронъ 81 'феудални господар који је управљао великим поседом', Благородный 81 '(само одр.) који је племенитог рода'.²²

3.1.1.2. Господске или грађанске титуле деле се на војне, службеничке и титуле наука.

3.1.1.2.1. Наведене су следеће војне титуле:²³ Генераль 82, Полковникъ

---

²¹ Значења, подаци о најстаријим потврдама и о пореклу преузети су редом из следећих речника: Михајловић, 1972: 265: *кесар* (1704) < лат. Caesar; Михајловић, 1972: 195: *император* (1701) < лат. imperator; Михајловић, 1974: 510: *принц* (1708) < нем. Prinz < лат. princeps, уп. и Ивић, 1998: 152 < франц.; Михајловић, 1972: 178: *ерцхерцог* (1790) < нем. Erzherzog; Skok, II: 47–49, *Karal*, *zapadnoslovenska posudjenica od ličnog imena vladara Karla Velikog*; Михајловић, 1972: 325: *курфирст, курфиршт* < нем. Kurfürst; РСЈ: 545, *кнез* 1.а, в. и Skok, II: 108–109, *knez*, *svesl. i psl., praslovenska posudjenica iz pregermanskog*; rusizam је *knjaz*; Михајловић, 1972: 178: *ерцег* (1788) < мађ. < нем. Herzog; Михајловић, 1974: 365: *маркграф* (1766) < нем. Markgraf; Михајловић, 1972: 333: *ландграф* (1794), в. и РСАНУ XI: 215–216, *ландграф* < нем. Landgraf; Михајловић, 1972: 125: *граф* (1748), в. *гроф* (1721) < нем. Graf; Михајловић, 1972: 57–58: *барон* (1734) < лат. baro > фрц. baron; РССЈ 57–58: благородан 3. Подаци о пореклу и првим потврдама биће коришћени и у даљим анализама.

²² Исте наследне титуле пописује и А. Везилић (2015: 271–281), с тим што даје моделе адреса руској царици и турском „императору” (275–276).

²³ Уп: Михајловић, 1972: 113–114: *генерал* (1703), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.; Skok, III: 70–71, *рук, v. pukovnik*, војнички термин, rusizam; Михајловић, 1974: 423: *оберстлајтнант* (1793) < нем. Oberstleutnant; Михајловић, 1974: 355: *мајор* (1794), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.;

83, Оберстлайтнант 83 'потпуковник', Мајор 83 'заповедник над батаљоном', Каптан 83 'виши војнички чин',²⁴ Лайтнант 'потпоручник', Фенрих 'заставник', Аудитор 84 'војни судија, војни иследник'.²⁵

3.1.1.2.2. Службеничке титуле ангажованих у државној и грађанској управи обухватају звања и занимања:²⁶ Палатин 85 'највећи државни достојанственик у Мађарској, заменик краља', Конзилум 85 'савет, веће',²⁷ Феишпан 86 'велики жупан', Вицегешпан 86 'поджупан', Солгабиров 87 'високи административни чиновник, срески начелник', Адвокат 87, Фишкал 'државни правобранилац, адвокат, заступник', Инспектор 87 'надзорник, старшина', Биров 90 'судија, председник градског суда', Бургермајстер 90 'градоначелник', Сенатор 90 'члан сената, већник', Официјант 91 'слуга, послужитељ, нижи чиновник', Нотариус 'бележник, општински писар', Апотекар 91, Хирург 91 'ранар', Художник (Künstler) 91 'уметник',²⁸ Ваятел 91, Книгопечатател 91, Рукодѣл / Занатчја 91, на Книгопродавце 91,²⁹ на Терговце 91, на меншег терговца 91, Живописцу 91.³⁰

3.1.1.2.3. Титуле наука, односно академске титуле представљају:³¹ Професор 87 'наставник факултета', Доктор от коего нибуѣ Факултета

Михајловић, 1972: 240: *капетан* (1702) < ит. capitano; Михајловић, 1972: 331: *лајтнант* (1703), в. и Ивић, 1998: 151 < франц.; Михајловић, 1974: 639: *фендрик* (1709), *фендрих* (1748), *фенрик* (1794) < нем. Fähnrich; Михајловић 1972: 41: *аудитор* (1792) < лат. auditor.

²⁴ Код А. Стојковића ова се титула јавља и у лику Капетан 76.

²⁵ У Везилићевом *Сочињенију* (2015: 283) поменуте су и војне титуле *обривахтмајстер* 'коњички мајор' 283 (Михајловић, 1974: 423, *оберствахтмајстер*) и *ритмајстер* 'коњички капетан' 285 (Михајловић, 1974: 555, *ритмајстер*).

²⁶ Уп.: Михајловић 1974: 445–446: *палатин* (1791) < лат. palatinus; Михајловић 1972: 293: *конзилијум* (1788) < лат. consillium; Михајловић 1974: 676: *феишпан* (1755) < мађ. főispán; Михајловић 1972: 103: *вице-гешпан* (1785) < лат. vice, нем. Gespan; Михајловић, 1974: 590: *солгабиров* (1733) < мађ. szolgabíró; Михајловић 1972: 5: *адвокат* (1785) < нем. Advokat < лат. advocatus; Михајловић, 1974: 689: *фишкал* (1751) < нем. Fiscal, в. фишкал адјункт; Михајловић 1972: 200: *инспектор* (1783) < лат. в. инспекција; Михајловић 1972: 71: *биров* (1700) < мађ. bíró; Михајловић 1972: 86: *бургермајстер* (1787) < нем. Bürgermeister; Михајловић 1974: 578: *сенатор* (1748) < лат. senator; Михајловић 1974: 439–440: *официјант* (1748) < лат. officians; Михајловић 1974: 419: *нотаријус* (1708) < лат. notarius; Михајловић 1972: 22: *апотекар* (1790) < нем. Apotheker; Михајловић 1974: 726: *хирург* (1793) < грч. χειρουργός.

²⁷ Конзилијум је у Хабзбуршкој монархији укључивао краља, књаза и угарскога палатина.

²⁸ Ову лексему Михајловић не бележи, а РССЈ: 287 има само *художество* 'уметност, вештина'.

²⁹ Називи овог и наредна три занимања у прегледаном материјалу нису забележени у номинативу, а за ову прилику није их било могуће реконструисати анализом језика читавог *Секретара*.

³⁰ Код А. Везилића (2015) појављују се у адресама називи још неких занимања: *провизур* (*управитељ*) 289, *судија граждански* 291, *лекар* (*доктор*) 293.

³¹ Уп.: Михајловић 1974: 521: *професор* (1785) < лат. professor; Михајловић 1972: 153: *доктор* (1719) < лат. doctor; Михајловић 1972: 149: *директор* (1727) < лат. director.

87 'доктор медицине, адвокат', Директоръ Нормалныхъ Училищъ 88 'званъ старешине неког надлештва, установе', Ученикъ у високой школы 89, Ученикъ у меншихъ школахъ 89.

3.1.1.3. Свештеничке титуле обухватају чинове и у католичкој и у православној цркви.

3.1.1.3.1. Чинови у католичкој цркви поменути у *Секретару* јесу:³² Римски Папа 92, Кардиналъ, кой э Фирштъ 'кнез, владар', Кардиналъ, кой нѣ Фирштъ 93, Прелатъ 93 'високи црквени достојанственик који има и судску власт', Провинциалъ 94 'старешина манастира', Пріоръ 94 'игуман старешина манастира', Деканъ у монастырю 94 'старешина факултета који се међу професорима бира на одређено време', Парохъ и Капеланъ, ако э Докторъ Богословији 94, Монахъ у монастырю 95.

3.1.1.3.2. Чинови у православној цркви по пореклу су грецизми (Левушкина, 2017 :71): Патрїархъ 95, Архїепїскопъ 95, Епїскопъ 96, Архїепїскопи и Епїскопи, кои нису Кавалери³³ или тайнїи Совѣтници 95, Архїмандрїтъ 97, Игумень 98, Архїепїскопскїй Конзїсторїумъ 98, Намѣстникъ или Иеромонахъ 98, Протопресвѣтеръ 99, Парохъ или Капеланъ 99, Дїаконъ 100, Монахъ 100.³⁴

3.1.2. У другом реду поздравне формуле налази се титула односа пошљаоца према примаоцу која укључује именице: Государъ 76, 77, 78, 79, 80 – резервисану за владарске титуле од императора до барона; Господинъ 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 95, 96 – уз владарске титуле феишпан и вицегешпан, уз војне титуле од генерала до аудитора, уз административне и службеничке функције (биров, бургермајстер, сенатор, нотар, апотекар...), уз све научне титуле до ученика ниже школе, уз православне архијерејске чинове (архиепископ, епископ); Господаръ 91 – занатлији и мањем трговцу; вок. Отче 92 – у обраћању папи.

3.1.3. У телу писма адресату се обраћа хонорификом *Ви* или се титула замењује одговарајућом именицом, углавном изведеном од придева што се

---

³² Уп.: Skok, III: 8–9, *pop*, v. *papa* < lat. < грч.; Skok, II: 50, *kardinal*, crkveno-lat. *cardinali*, prevedenica 'stožernik'; Михајловић 1974: 687: *фуршт* (1767) < нем. Fürst; Михајловић 1974: 504: *прелат* (1799) < лат. praelatus; Михајловић 1974: 515: *провинцијал* (1727) < лат. provincialis; Михајловић 1974: 512: *приор* (1799) < лат. prior; Михајловић 1972: 135: *декан* (1792) < лат. decanus; Skok, II: 610, *парох* 'pravoslavni crkveni termin' < гр. πάροχος; Skok, II: 41, *капела* '1. mala (područna crkva)', radna imenica *kapelan* (14. v.) < kslat. preko njem.; Skok, II: 453, *монах* 'kaludjer' (14. v.) < srgr. μοναχός, μοναχί.

³³ Уп.: Михајловић 1972: 220 : *кавалер* (1784) 'коњаник, витез' < фр. cavalier.

³⁴ Занимљиво је да у овој категорији А. Везилић (2015: 309–315) даје много више конкретних примера адреса: архиепископу карловачком, епископима темишварском и бачком, архимандритима манастира Ковиља, Крушедола и Гргетега, наводећи притом имена прималаца, што се свакако може довести у везу са детаљима из његове биографије, када је неколико пута тражио заштиту цркве (Везилић, 2015: 9–12).

појављује у поздравном делу писма, и присвојним придевом *Ваш* коме се може додати и присвојни придев изведен од основе титуле (нпр. Высокородный Графъ → Ваше Графское Высокородије). У овом делу писма у изразима учтивости долазе именице: Величество 76 (Ваше Императорское В.), Высочество 77, 78 (Ваше Кралеvское В. – ерцхерцогу, краљу), Сиятельство 79, 80, 92 (Ваше С. – курфиршту, Ваше Княжеское С. – књазу, кардиналу који је фиршт), Высокородије 80, 83 (Ваше Графское В., Ваше В. – пуковнику), Высокоблагородије 84 (Ваше В. – оберстлајтнанту, мајору, капетану, лајтнанту, фенриху), Превосходительство 82 (Ваше П. – генералу који је придворни војни саветник),³⁵ Благородије 87 (Ваше Б. – професору и доктору било кога факултета),³⁶ Святость 92 (Ваша Папская С.), Высокопревосходительство 93 (кардиналу који није фиршт), Высокопреосвященство 95, 96 (Ваше Архиепископское / Архиерейское В. – архиепископу, епископу).³⁷

3.1.4. У потпису је пошљалац своје поштовање примаоцу могао додатно изразити именицама: Рабъ 76, 77 – када пише кесару / императору и ерцхерцогу; Слуга 87 – у писму професору и доктору универзитета; Сынъ 92, 96 – пишући папи; православном архиепископу и епископу.³⁸

3.2. Придеви су обавезан део формула учтивости и појављују се у поздравној формули, у телу писма и у адреси – када се тичу примаоца, као и у опроштајној формули (покорности) – када се односе на пошљеоца. Придеви у телу писма изведени су од основа титула, а остали својом семантиком одражавају односе пошљеоца и примаоца.

3.2.1. Уз достојанства владара придеви сугеришу: светлост – Всепресвѣтлѣишій 76, 78 (Кесарь / Императоръ, Краль), Пресвѣтлѣишій 77, 79 (Принцъ, Курфѣрштъ), Свѣтлѣишій 80, 81 (Князь, код Руса Графъ); сјај – Сиятелнѣишій 80 (Князь), моћ – Великомошнѣишій 78 (Краль), високо порекло – Высокородный 80, 81, 83 (Графъ, Баронъ, Полковникъ), Высокоблагородный 81, 83 (Баронъ; Оберстлайтнантъ, Мајоръ, Капитанъ, Лайтнантъ, Фенрихъ); уз високе војне титуле: предводништво – Превосходителнѣишій 82 (Генераль); уз свештеничке титуле: светост – Всевысокопреосвященнѣишій

³⁵ Уп. и Примѣч. Тігло Превосходительства (Екселенціе) добываю Генераль-Фелдмаршалъ-Лайтнант и... Міністри царства, дѣйствителніи тайніи Совѣтницы, дѣйствителніи Посланицы 82.

³⁶ Напомена: ако је професор ректор, има титулу Magnificen 88.

³⁷ Код А. Везилића се осим поменутих јављају и именице *пресвјетлост*, *свјетлост* (2015: 267), које иду уз различите више титуле. Титуле *величанство*, *височанство*, *светлост*, *светост* и др. користе се и касније у обраћању владарима и црквеним поглаварима (в. РСЈ: 137, 153, 1202).

³⁸ У делу о титулама А. Везилић не препоручује писање ових именица, али их иначе користи у примерима различитих врста писма представљених у *Сочињенију*.

92 (папи), Святѣйшій 92, 95 (папи, патријарху), Высокопреосвященнѣйшій 95, 96, Преосвященнѣйшій 95 (Архіепіскопъ,³⁹ Епіскопъ), част – Пречестнѣйшій 95 (архимандритима и протопрезвитерима), Честнѣйшій или Пречестный 95 (пароху), преподобност – Высокопреподобный 95 (игуману, а код Руса архимандритима и протопрезвитерима), Преподобный 95 (православном монаху);⁴⁰ уз титуле наука: ученост, благородност, разумност – Высокоученый 87, Благородный 87 (Профессоръ / Докторъ), Благоразумный 73, ученнѣйшій 73 (ученицима нижих школа).

3.2.2. Придеви у другом реду поздрава, у титули односа, истичу увереност у милостивост адресата вишег по рангу, сугеришући очекивање да ће писмо постићи циљ са којим је писано: Всемилоствѣйшій 76, 78 (Кесарь / Императоръ, Краль), Милостивѣйшій 77, 79, 80, 95 (Принць, Курфѣрштъ, Князь, Архіепіскопъ), Милостивый 80, 82, 83, 95, 96 (Графъ, Генераль, Полковникъ, Епіскопъ⁴¹); изражавају поштовање: Высокопочитаемый 83, 87 (Оберстлайтнантъ, Мајоръ, Капітанъ, Лайтнантъ, Фенрихъ; Профессоръ / Докторъ), или пријатељски однос према себи равном: любезный, усердный, сердечный, любимый, драгый, дражайшій 74.

3.2.3. У телу писма уз одговарајуће именице и хонорифик *Ваше*, како је показано у тачки 3.1.3, долазе присвојни придеви мотивисани титулама: Императорское Величество 76, Кралевское Высочество 77, 78, Княжеское Сиятельство 80, Графское Высокородіе 80, Папская Святость 92, Архіепіскопское / Архіерейское Высокопреосвященство 95, 96.

3.2.4. У потпису/покорности пошљилац истиче своју оданост и снисходљивост придевима који могу бити употребљени самостално или уз одговарајуће именице: Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76 – цару, императору; Покорнѣше-подданнѣйшій 78, 79 – краљу, курфиршту; Подданнѣйшій 77, 80 – принцу, књазу; Покорнѣшій 80, 81, 82, 92, 95 – графу, барону, генералу, папи, архиепископу; Нижайшій 83, 84, 94, 96 – пуковнику, оберстлайтнанту, мајору, капетану, лајтнанту, фенриху, архиепископу, епископу; Покорный или понизный 87, 96 – професору и доктору унивезитета, епископу;

---

³⁹ Ако је архиепископ и тајни саветник, даје му се уз то и титула Высокопревосходителнѣйшій 96.

⁴⁰ Уз одговарајуће фонолошке адаптације исти изрази учтивости користе се у савременом српском језику при писаном или усменом обраћању свештеницима Православне цркве: *Ваша Светости*, *Святѣјшии* – патријарху, *Ваше Высокопреосвештенство* или *Высокопреосвѣдени* – митрополиту, *Ваше Преосвештенство* или *Преосвѣдени* – епископу, *високопреподобни (оче)*, *Ваше високопреподобіје*, *Ваше високопреподобство* – архимандриту, игуману, протосинђелу; *преподобни оче*, *Ваше предобије* – јерођакону, архиђакону, јеромонаху, синђелу; часни оче – ђакону, *пречасни (оче)*, *Ваша пречасности*, *најчаснији (оче)* – протонамеснику, протођакону, јереју / презвитеру, *високопречасни (оче)* – протојереју / протопрезвитеру (Левушкина 2017: 72).

⁴¹ Напомена: ако је епископ тајни саветник, онда добија титулу Высокопревосходителнѣйшій, а ако је архиепископ или епископ са научним звањем, може се додати Высокоученнѣйшій, као што се даје и свакој другој ученој особи.

Кротчайшій 92 – папи; преданнѣйшій 75, ко услуга̄мъ готовѣйшій 75 – особама нижег социјалног статуса.⁴²

3.2.5. У адреси се, осим већ поменутих придева из титула достојанства и односа употребљених у дативу једине, могу јавити и нови, нпр.: непобѣдимѣйшему 77 – цару; Высокодостойнѣйшему 95 – православном архиепископу; Благоразумному, Ученѣйшему 89 – ученику виших школа; Честному и Благоучтивом (или Благонравному / Благонадежному) 91 – ученику ниже школе.

4. Иако је *Секретар* писан славеносрпски, језичке одлике самих формула учтивости, како фонолошке, тако и морфолошке, рускословенске су, што упућује на њихову лексикализованост, тј. на преузимање читавих образаца из рускословенског без посрбљавања. Уз фонолошке црте које доминирају, од морфолошких посебно падају у очи руски облик вокатива једнак номинативу и књишке суперлативне форме придева.

4.1. Рускословенске/руске фонолошке одлике формула учтивости обухватају: рефлексе полугласника (Величество 76, Высочество 77, Пречестнѣйшій 95, Честнѣйшій 95, Пречестный 95), развој префикса *сь- и предлога *къ (Военному Совѣтнику 82, тайни Совѣтницы 95; ко услуга̄мъ готовѣйшій 75), развој предлога или префикса *ць(-) и префикса *цьз- (Святѣйшій во Хрѣстѣ Отче 92; Превосходителство 82, Высокопревосходителство 93, Превосходителнѣйшій 82), рефлекс назала предњег реда (Князь 80, Святость 92, Высокопреосвященство 95, 96, Преосвященнѣйшій 95, 96, Высокопреосвященнѣйшій 95, Всевысокопреосвященнѣйшій 92, Святѣйшій 92), рефлексе вокалних /г/ и /л/ (сердечный 77, усердный 74, Полковникъ 83), рефлекс групе *тј (Великомощнѣйшій 78), развој иницијалне групе *вс-* (Всепресвѣтлѣйшій 76, Всемилостивѣйшій 76, Всевысокопреосвященнѣйшій 92, Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76), књишки лик именичког суфикса *-ије* (Высокородіе 80, 83, Благородіе 87, Высокоблагородіе 84).

4.2. Морфолошке одлике укључују: руску форму вокатива једнаку номинативу (Всепресвѣтлѣйшій Кесарь! (Императорь) 76, Всемилостивѣйшій Кесарь и Государь 76, Пресвѣтлѣйшій Принць 77, Милостивѣйшій Принць и Государь! 77, Высокородный Графь 80, Милостивый Графь и Государь 80 итд.), наставак генитива једине именица и придева женског рода (Государю

⁴² А. Везилић препоручује писање у основи истих придева уз титуле са извесним ситнијим разликама: нпр. *восокопревосходителни* – за министре и више грађанске и војне титуле, *благопочтенородни*, *благопочтени*, *почтенородни* – канцеларијским служитељима и трговцима (2015: 263), а у покорности се појављује и *послушњејши* (2015: 271).

Н. Святыя Римскія Имперіи Курфѣршту 79, Графу святыя Римскія Имперіи 81, Барону святыя Римскія Имперіи 81, Аудітору славнія К. К. пѣхотныя Петровар. Регѣменты 84, Господину Н. Бирову (Бургермайстеру, Сенатору) Кралевскія Вароши Н. 90, Докторъ Богословіи 94 итд.), генитив једине личне заменице трећег лица средњег рода у посесивном значењу (Его Кралевскому Высочеству, пресвѣтлѣйшему Князю и Государю 78, Его Высокоблагородію или Высокородію Госуд. Н. 81 итд.), генитив једине придева мушког и средњег рода са књишким наставцима *-его/-ого/-аго* (Его К. К. и Апостолическаго Величества Камерхеру, дѣствителному тайному Военному Совѣтнику, Генералу Кавалерій и пр. 82, Его К. К. и Апостолическаго Величества дѣствителному Полковнику и Коммендату славнія (конныя или пѣхотныя) Регѣменты Н. 83, Господину Н. Н. Віцегешпану славнаго Сремскаго Комітата 86–87 итд.); књишке суперлативне форме придева (Пресвѣтлѣйшій 77, Милостивѣйшій 77, 80, 95, Всепресвѣтлѣйшій 76, Всемилостивѣйшій 76, Сиятелнѣйшій 80, Свѣтлѣйшій 80, Превосходителнѣйшій 82, Высокопреосвященнѣйшій 95, Преосвященнѣйшій 95, 96, Пречестнѣйшій 95, Честнѣйшій 95, Всепокорнѣше-подданнѣйшій 76, Покорнѣше-подданнѣйшій 78, 79, Подданнѣйшій 77, 80, Покорнѣшій 80, 81, 82, 92, 95, Нижайшій 83, 84, 94, 96, Кротчайшій 92 – уп. Ремнёва, 1999: 58–62).⁴³ И појединачно потврђени рускословенски падежни облици у формулама учтивости: нпр. Святѣйшій во Хрѣстѣ Отче 92, въ правахъ искуснѣйшему 86, Владѣющій Херцоги 80 и др. – указују на њихову лексикализованост и преузимање готовог обрасца из рускословенског.

4.3. Са становишта творбе пажњу привлаче именице и придеви добијени префиксацијом, слагањем и комбинованом творбом, по пореклу углавном калкови, који прате хијерархију титула. Што је титула вишег ранга и именица и придев у формули учтивости бивају сложеније структуре и могу укључивати и три или четири основе: Превосходителство 82, Высокопревосходителство 93; Высокопреосвященство 95, 96; Высокородіе 80, 83, Высокоблагородіе 84 (: Благородіе 87); Высокородный 80, 81, Высокоблагородный 81, Высокопреподобный 95; Высокопочитаемый 83; Пресвѣтлѣйшій 77, Всепресвѣтлѣйшій 76; Пречестнѣйшій 95 (: Честнѣйшій 95); Превосходителнѣйшій 82, Высокопревосходителнѣйшій 96 итд. Културолошке разлике огледају се у творби књишких суперлатива у обраћању папи: Всевысокопреосвященнѣйшій 92 – што је калк латинског *Sacratissimo ac omnium*, и патријарху: Святѣйшій 92, 95.

⁴³ Исте рускословенске/руске фонолошке и морфолошке одлике упадљиве су и у Његошевим писмима и у складу су са етикецијом у 19. веку (Ивић, 1998: 165; Бјелаковић, 2020: 212, 214). Формуле учтивости у уредбама и прописима Митрополије београдске из последње четвртине 19. века садрже књишке форме суперлатива *чешњејши*, *благоговјејши* (Ранковић, Лазић, 2011: 16), а у савременом српском језику при обраћању патријарху задржало се Свјатјејши! (Левушкина, 2017: 72).

5. Будући да су формуле учтивости, заједно са млађим европским епитоларним моделом културна позајмица, очекивано је присуство страних елемената различитог порекла, који су примљени и мимо рускословенско/руских образаца, што посебно важи за називе грађанских занимања, војних чинова и духовничких титула у католичкој и православној цркви.

5.1. Већина титула је страног порекла, с тим што је број старијих позајмљеница мањи (нпр. *краљ*, *књаз*,⁴⁴ као и називи свештеничких чинова у православној цркви), док је више њих ушло у српски језик током 18. века.⁴⁵ Међу њима је највише речи латинског (*аудитор*, *декан*, *директор*, *доктор*, *император*, *кардинал*, *кесар*, *конзилијум*, *нотаријус*, *официјант*, *палатин*, *папа*, *прелат*, *приор*, *професор*, *сенатор*) и немачког порекла (*адвокат* (из лат.), *апотекар* (из грч.), *бургермајстер*, *граф*, *ерцхерцог*, *капелан* (из лат.), *курфиришт*, *ландграф*, *маркграф*, *плацграф*, *фенрих*, *фиршт*, *фишкар*, *херцог*), будући да су то били језици администрације у Хабзбуршкој монархији, при чему је у неким случајевима тешко установити како је текло преузимање (Ивић 1998: 152). Из грчког су, са примањем хришћанства, позајмљени називи за православно свештенство (*архиепископ*, *архимандрит*, *ђакон*, *епископ*, *јеромонах*, *монах*, *патријарх*, *протопрезвитер*, *парох*), док је *хирург* – новије. Из других европских језика долази мањи број назива: из француског (*барон*, *генерал*, *кавалер*, *лајтнант*, *мајор*, *принц*), мађарског (*биров*, *солгабирова*, *феишпан*), италијанског (*капитан*), а у грађи се нашао и турцизам (*заначија*). Контактни синоними су: *кесар* / *император*, *превосходитељство* / *екселенција*, *художник* / *Künstler*, *рукодеља* / *заначија*.

5.2. Речи словенског порекла међу титулама и именицама из различитих елемената формула учтивости углавном су рускословенске/руске: *књигопечататељ*, *полковник*, *совјетник*, *художник*; *государ*, *раб*, мада има и оних које имају српске народне особине: *господин*, *господар*, *слуга*, *ученик*.

5.2.1. Према латинском моделу, преко немачког или француског, што се види и из паралелно наведених образаца код А. Стојковића у адресама и А. Везилића у упоредном тексту на немачком, калкирани су код Руса и као готови преузети и изрази са именицама *Величество*, *Височество*, *Превосходитељство*, *Сијатељство*... (уп. нем. *Majestät*, *Hoheit*, *Exzellenz*, *Eminenz*, фр. *Majeste*, *Altesse*, *Excellence*, *Altesse Eminentissime*) и придевима који уз њих иду у титулама односа и покорности: *всепресвјетљејши*, *всепреступљивјејши*, *високоучењејши*, *всепокорњејши*, *всеподањејши*... (уп. нем. *allerdurchlauchtigsten*, *allernädigsten*, *hochgelehrtesten*, *allerunterhänigsten*,

⁴⁴ Накнадно русификовано у горе поменутом значењу, чиме је створена разлика у значењу према *кнез* 'главар кнежине' (Skok, II: 108–109, *knez* 3).

⁴⁵ Подаци о језику порекла и најстаријим потврдама преузети су, углавном, из речника В. Михајловића и наведени су у оквиру тачке 3.

allergehorsamsten, лат. serentissimus, benignissimus, eruditissimus), као и модели адреса у објекатском дативу. Калкирање је било део процеса европеизације рускословенско/руског језика, који се почео у руској средини појачавати од доба Петра Великог, па се затим српски и тим путем богатио речима западноевропског порекла (Ивић, 1998: 153). Тако су се у кореспонденцији код Срба, из различитих извора појавили и усталили клишеи који су звучали отмено и словенски, а одговарали су немачком као језику администрације у срединама преко Саве и Дунава (Ивић, 1998: 206).

6. Дакле, анализа семантике, језика и етимологије формула учтивости представљених у *Српском секретару* из 1802. године Атанасија Стојковића показала је да су оне у виду лексикализованих израза преузете из рускословенског као део вишег стила, док су по пореклу калкови са немачког и француског, где су обликоване по моделу из латинског, као језика администрације и културе у водећим државама тога времена. Њихов саставни део су титуле, називи световних и духовничких звања и занимања који су били део друштвеног система у коме су живели Срби у Јужној Угарској крајем 18. века. Избор осталих лексичких средстава зависио је од важности титуле, али је и структура одражавала социјални статус адресата и што је он био виши, формула је бивала китњаста и сложенија са становишта морфологије (књишки суперлатив, објекатски датив) и творбе (сложенице са више основа). Разрађујући моделе формула учтивости које је представио Алексије Везилић у свом *Крачком сочињенију* из 1785. године, А. Стојковић је понудио читаоцу узоре поздравних формула, учтивог обраћања и покорности у опроштајном делу писма, који су се могли додатно прилагодити типу писма и ефекту који је оно требало да произведе. Сврха примене овако сложеног, прецизно изнијансираног система формула учтивости представљеног у *Српском секретару* А. Стојковића била је истицање познавања етикеције пошљаоца и указивање поштовања примаоцу да би се остварио циљ писања. Структура и семантика формула учтивости одражавају сложену социјалну хијерархију у Хабзбуршкој монархији, дистанцу између друштвених група и у складу су са одјецима епохе барока.

Литература

- Берић, 1968: В. Берић, Неке језичке одлике Епистолара Алексија Везилића. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XI/2, 251–260.
- Бјелаковић, 2020: И. Бјелаковић, Елементи славеносрпског у језику Његошевих писама. Нови Сад: *Његошев зборник Матице српске*, 4, 103–126.

- Бјелаковић, Нинковић, 2020: И. Бјелаковић, Н. Нинковић, Пословноправна преписка српских капетана из Јужне Угарске (Национални архив у Сегедину 1727–1746). Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 68/2, 455–482.
- Бјелаковић, Зорић, 2021: И. Бејалаковић, М. Зорић, Лексички славенизми и питање жанра. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 69/2, 389–404.
- Везилић, 2015: А. Везилић, *Краткоје сочињеније о приватних и публичних дјелах (1785)* (Прир.: И. Бјелаковић, О. Обрадовић). Нови Сад : Матица српска.
- Ивић, 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јоцић, 2011: М. Јоцић, Ословљавање и обраћање, у: *Говор Новог Сада*, свеска 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине, Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет, 297–346.
- Левушкина, 2017: Р. Левушкина, Термини из сфере православне духовности у савременом српском језику. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXIII/1–2, 59–82.
- Милосављевић, 2020: Б. Милосављевић, Концепт учтивости у српском језику и култури. Београд: *Српски језик*, XXV, 125–146.
- Михајловић, 1972: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, I том (А – Љ). Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић, 1974: В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, II том (М – Ш). Нови Сад : Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Младеновић, 1967: А. Младеновић, Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, X, 161–198.
- Николић, 2014: А. Николић, Нови прилози за биографију Атанасија Стојковића. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 62/2, 555–571.
- Раичевић, 1862: Сербскій секретаръ или Руководитель у сачињнию разностручны писама/ Прерађено дело Стојковићево. Издао Макс. Раичевић. У Београду: Штампарија Николе Стефановића, 1862. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php>>. 20. 7. 2023.
- Ранковић, Лазић 2011: *Уредбе и прописи Митрополије београдске 1877–1893* (Приредили: Зоран Ранковић и Мирослав Лазић), Библиотека Архива Епархије браничевске, књ. 3. Пожаревац : Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу.
- Ремнёва, 1999: М. Л. Ремнёва и др., *Церковнославјанский язык*. Москва: Издательство Московского университета.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, 1959– .

РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РССЈ: *Речник славеносрпског језика: огледна свеска* (Приредили: И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић и А. Милановић). Нови Сад : Матица српска, 2017.

Skok: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Извор

Стојковић, Атанасије 1802: *Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣиша писма, Квѣте, Облигаціе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. / сочиненъ отъ Аѳанасіа Стойковича. Въ Будимѣ : Печатано писмены Кралев. Унѣверситета, 1802.* <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2692>>. 15. 7. 2023.

Nadežda D. Jović

FORMULAS OF COURTESY IN THE SERBIAN SECRETARY (1802) BY ATANASIJE STOJKOVIĆ

Summary

The paper analyzes the formulas of courtesy in the forms of official and private letters in the *Serbian secretary*, the instruction for writing business and legal documents and official and private letters. Following similar manuals of the time, the work was published by Atanasije Stojković in 1802 in Buda in Slavic-Serbian language under the title *Сербскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнѣиша писма, Квѣте, Облигаціе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр.* The autor had in mind, as he emphasized in the preface, also *Краткое сочиненіе в частныхъ и публичныхъ дѣлахъ*, written manual of Aleksij Vesilić from 1785, with which the comparison will be made. The naming formulas and signatures were analyzed from the point of view of semantics, structure and etymology. Semantics and structure are adapted to the social hierarchy (rulers, nobles, officials, religious heads of various confessions, etc.) and the degree of intimacy and respect of the addressees (friends, parents). The linguistic features and origins of lexica in politeness formulas reflect the Russian cultural influence and the influence of German and Latin as the languages of administration in the Habsburg monarchy.

Keywords: formulas of courtesy, Serbian Secretary, A. Stojković, linguistic characteristics, etymology, cultural impact.